

Dr hab. Anna Oleszkowicz, prof. UWr
Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego
Zakład Psychologii Edukacji i Wychowania

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Marii Kłym-Guby napisanej pod kierunkiem dr hab. Jana Ciecucha, prof. UKSW
przygotowana na zlecenie Rady Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW

Recenzowana rozprawa doktorska poświęcona jest problematyce kształtowania się tożsamości w okresie wczesnej adolescencji. Temat ten jest dobrze wybrany, ważny i wartościowy albowiem wpisuje się nie tylko w aktualną dyskusję nad kształtowaniem się tożsamości w okresie wkraczania w dorosłość, ale wypełnia też lukę w badaniach dotyczących wczesnej adolescencji, zarówno na gruncie polskim, jak i zagranicznym. Wczesna adolescencja to okres, w którym pierwsze pytania tożsamościowe wynikają z większej samoświadomości i refleksji nad sobą. Ogólnie wiemy, że już wtedy nastolatki podejmują eksplorację związaną z poszukiwaniem własnej indywidualności czy odrębności od innych, w której niebagatelną rolę odgrywają porównania społeczne. Domenowe ujęcie poszukiwań tożsamościowych, uchwycenie dynamiki zmian w czasie i różnic indywidualnych jest ciekawym i wartościowym elementem tej pracy.

Praca składa się ze streszczenia w języku polskim i angielskim, czterech rozdziałów teoretycznych, czterech rozdziałów empirycznych (w sumie 101 stron), bibliografii i załączników. Wykorzystana bibliografia jest obszerna, z przeważającą liczbą pozycji w języku angielskim.

Część teoretyczna

W części teoretycznej, liczącej 43 strony, Autorka odnosi się do pojęć i zjawisk będących przedmiotem badań własnych. Pierwszy rozdział dotyczy zmian rozwojowych dokonujących się w adolescencji w różnych obszarach funkcjonowania. Następnie Autorka przybliżyła nam proces eksploracji i jego miejsce w różnych modelach tożsamościowych, omawia domeny tożsamościowych poszukiwań w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości, a także uwarunkowania procesu eksploracji: osobowościowe i rodzinne. W prezentowanych

rozdziałach odwołuje się zazwyczaj do aktualnej, światowej literatury i badań przeprowadzonych przez czołowych psychologów zajmujących się procesem kształtowania się tożsamości. Należy podkreślić, że całość tej części ma logiczny układ i zawiera informacje kluczowe dla wprowadzenia w tematykę badań własnych. Doktorantka w odpowiednich miejscach wskazuje na luki w wiedzy na temat kształtowania się tożsamości we wczesnej adolescencji i dylematy metodologiczne, które chciałaby uzupełnić lub rozwiązać w badaniach własnych.

Pod względem merytorycznym, za najslabszy uważam rozdział pierwszy: Rozwój w okresie wczesnej adolescencji. Po pierwsze tytuł nie jest adekwatny w stosunku do treści, ponieważ Doktoratka opisuje zmiany rozwojowe odwołując się do różnych etapów dorastania. Po drugie – i to jest ważniejsze - zabrakło mi bardziej autorskiego podejścia do problematyki zmian i pojawiania się nowych możliwości. Mam tu na myśli zwrócenie większej uwagi na powiązanie zmian rozwojowych z problematyką tożsamości. Mogłoby to być bardzo dobre wprowadzenie do modelu domen tożsamościowych zaproponowanych w rozdziale trzecim. Na przykład przemiany fizjologiczne i fizyczne nierzadko pobudzają młodzież do refleksji na temat własnego wyglądu, ale też tożsamości płciowej (czy tożsamości psychoseksualnej), skłaniają do określonej identyfikacji z grupą płciową itp. Zmiana sylwetki ciała staje się przyczynkiem do myślenia o sobie, jako o człowieku dorosłym mającym liczne prawa do....., co może być przyczynkiem dla poszukiwań tożsamościowych w takiej domenie jak np. Formowanie własnego zdania. W rozdziale trzecim została zaprezentowana propozycja domen tożsamościowych, które będą badane we wczesnej adolescencji. Jak wskazuje Autorka, zostały one zdefiniowane na podstawie przeglądu literatury. Powiązanie rozdziału pierwszego z modelem domen dałoby silne uzasadnienie merytoryczne dla tej klasyfikacji.

W rozdziale trzecim Autorka omawia modele domen w okresie stającej się dorosłości i wczesnej adolescencji. Wyróżnienie i zdefiniowanie określonych kategorii na podstawie literatury jest praktyką stosowaną w badaniach naukowych. Zabrakło mi jednak znowu pewnych porównań i komentarzy. Na przykład, jak się ma model domen we wczesnej adolescencji, do domen wyodrębnionych we wczesnej dorosłości. Czy różnica wynika tylko z metodologii ich wyodrębniania (badania jakościowe, kategorie wyodrębnione na podstawie literatury), czy również z innego etapu rozwoju. Ciekawe, że w żadnym z tych modeli (stająca się dorosłość, wczesna adolescencja) nie znalazła się domena związana z tożsamością płciową czy seksualną. A przecież jest to domena powtarzająca się w wielu klasycznych modelach kształtowania się tożsamości. Większość młodych ludzi eksploruje w tym zakresie, a sfera

seksualna jest jedną z ważniejszych (choćby ze względu na silne zmiany hormonalne i rozwój narządów płciowych oraz zmianę sylwetki ciała). Tymczasem w obu modelach jej nie ma.

Tak na marginesie - odnosząc się do modelu domen w okresie stającej się dorosłości, który został skonstruowany na podstawie odpowiedzi na pytanie: jakie sfery życia są istotne dla kształtowania się tożsamości – wydaje się, że tak sformułowane pytanie nie jest jednoznaczne (choć dość popularne). Może być bowiem odbierane jako pytanie o źródła tożsamości lub pytanie o obszary, w których tożsamość się kształtuje. Na przykład cechy charakteru mogą wzmocniać lub hamować procesy tożsamościowe, albo stanowić treść składającą się na specyficzną wiedzę o sobie. Podobnie jak przeszłe doświadczenia. Te mogą być traktowane jako źródło lub specyficzną treść tożsamości. Swoją drogą ciekawi mnie wyjaśnienie tej różnicy w obu modelach: we wczesnej adolescencji była badana przyszłość, a w dorosłości – jako domena – występuje przeszłość. Interesuje mnie też stanowisko Autorki w sprawie ujednoczenia domen w taki sposób, aby były możliwe porównania poprzeczne w różnych grupach wiekowych lub badania podłużne obejmujące adolescencję i wczesną dorosłość. Które domeny warto wówczas brać pod uwagę i jak je wyodrębnić.

Z moich doświadczeń badawczych wynika, że w badaniach kwestionariuszowych, szczególnie dotyczących tak trudnej materii jak tożsamość, zawsze otrzymujemy jakiś wynik, który nawet logicznie współwystępuje z innymi korelatami. Jednak już w znacznie mniejszym stopniu odpowiedzi udzielane w kwestionariuszu tożsamościowym wiążą się z rzeczywistą wiedzą i refleksją nad tym obszarem życia. Autorka opisując np. domenę: Autorefleksja podkreśla, że przejawia się to w zadawaniu sobie pytania „kim się jest”. Zdaje sobie sprawę, że pytanie to pojawia się we wszystkich tekstach naukowych odnoszących się do tożsamości. Interesuje mnie jednak, czy rzeczywiście współczesne nastolatki spontanicznie zadają sobie pytanie o tożsamość brzmiące właśnie w ten sposób? Szkoda, że w prezentowanych badaniach nie przeprowadzono pilotażu dotyczącego zarówno sposobu formułowania przez młodzież pytań tożsamościowych (ich realnej treści), jak również wglądu w domeny ważne dla tożsamości (de facto zostały one narzucone osobom badanym).

Problem pracy i metody

Problematyka badań została sformułowana przejrzysto i poprawnie. Autorka postawiła 9 hipotez, które zostały poddane weryfikacji. Na podkreślenie zasługuje uporządkowany opis sposobu testowania hipotez, odwołujący się do modelu latentnych krzywych rozwojowych, w którym Autorka jasno opisuje wykorzystane wskaźniki zróżnicowania. Również należy

podkreślić, że w badaniach wykorzystano narzędzia: Kwestionariusz wczesnego poszukiwania tożsamościowego oraz Wymiary rodzicielstwa, których Doktorantka była współautorką (KWPT) lub współautorką adaptacji (WR). W przypadku tego pierwszego kwestionariusza zostały podane parametry odnoszące się do trafności i rzetelności wskazujące na wystarczającą dobroć tej metody do wykorzystywania jej w badaniach naukowych. Jest to istotny wkład Autorki w rozwój badań dotyczących wczesnej adolescencji.

Moje wątpliwości dotyczą uzasadnienia H6. Po pierwsze w uzasadnieniu znajdują się wyniki odnoszące się do poszukiwania głębokiego (a Autorka bada poszukiwanie szerokie). Po drugie zostało użyte pojęcie „okres dojrzewania”, który jest pojęciem bardziej biologicznym niż psychologicznym. Stąd nie mam jasności jaką grupę wiekową rzeczywiście miała na myśli Autorka mówiąc o różnicach płciowych. Innymi słowy jakie są ostateczne przesłanki leżące u podstaw H6, bo przedstawione argumenty wydają mi się sprzeczne.

Na pozytywną ocenę zasługuje sposób doboru grupy (m.in. losowość) i jej wielkość: 454 dorastających. Jednak trudno nie zauważyć, że dzieli się ona na dwie odrębne podgrupy o nieco innej sytuacji psychologicznej i społecznej. Jedna grupa zaczyna okres wczesnej adolescencji, a druga go kończy. Nie zostało jasno opisane w której klasie byli uczniowie rozpoczynający badania. Opis, że byli to uczniowie V i VI oraz I i II klasy jest nieprecyzyjny. Zatem, w jakim wieku rozpoczynali badanie uczniowie ze szkoły podstawowej, a w jakim w gimnazjum? Przy badaniu rozłącznych grup wiekowych podawanie średniej wieku dla całości jest dość mylące. Drugie pytanie dotyczy podgrupy objętej badaniami testem osobowości. Dlaczego tylko część osób była badana i jak została wybrana z całości?

Wyniki i interpretacja

Rozdział poświęcony wynikom został napisany w dużej części przejrzysto i poprawnie. Doktorantka uzyskała materiał pozwalający na weryfikację postawionych hipotez. Za najciekawsze wyniki uważam te dotyczące intensywności poszukiwania w wyróżnionych domenach tożsamościowych, dotyczące różnic płciowych i związku poszukiwania z jakością relacji w rodzinie. Szczególnie te ostatnie są ciekawe, albowiem wskazują na większą intensywności poszukiwania tożsamościowego przy negatywnych relacjach (szczególnie u dziewcząt), co może m.in. potwierdzać tezę o roli buntu w kształtowaniu się tożsamości, ale też wskazywać na odmienną pozycję w rodzinie dziewcząt i chłopców. Natomiast związki cech osobowości (z wyjątkiem neurotyczności) z poszukiwaniem tożsamości nie są zaskakujące, albowiem zostały wielokrotnie potwierdzone w badaniach nieco starszych grup wiekowych.

Odnosząc analizy statystyczne mam kilka uwag, które głównie dotyczą braku danych wymaganych w opisie wyników:

- W kilku miejscach brakuje informacji o wykorzystanych testach statystycznych. Można się oczywiście domyślać o jakie testy chodzi (np. korelacje, różnice między średnimi), ale obowiązkiem Autora jest takie informacje podawać.
- Podobnie jest z danymi (lub wskaźnikami statystycznymi) które standardowo podaje się w tabelach np. F, df, N itp. **Badania przedstawiają porównanie grup uczniów ze szkoły podstawowej i gimnazjalistów, a z tekstu nie wynika jaka była liczebność tych grup.**
- Można oczywiście wierzyć Autorce, że gwiazdki przy skorygowanym R^2 wskazują na istotność, ale podanie statystyki F, df i prawdopodobieństwa całej regresji jest potwierdzeniem faktu, że wyniki są przeprowadzone na odpowiedniej bazie danych i w jakimś stopniu można je uznać za rzetelne – przynajmniej takie standardy są mi znane. Podobnie, nie przedstawiono informacji przy regresji o rodzaju wskaźnika użytego przy ocenie siły związku: β czy beta (niestandardyzowany i standardyzowany). Z moich doświadczeń wynika, że te wskaźniki są mylone. Nie mam powodu nie ufać Doktorantce, że wykorzystuje je poprawnie, ale to nie na zaufaniu ma opierać się recenzja.
- Zabrakło mi informacji o parametrach badanych zmiennych, co pozwoliłoby na ocenę np. na ile badana grupa, chociażby pod względem zmiennych osobowościowych, jest podobna lub nie do populacji, a także jaka była normalność rozkładów.
- Odnosząc hipotezy dotyczące różnic płciowych dotyczących intensywności procesu poszukiwania nie mam jasności jakiego użyto wskaźnika: początkowego pomiaru czy średniej ze wszystkich trzech pomiarów?
- W paragrafie 7.2.2 który dotyczy różnic międzypłciowych w osobowości i rodzinnych uwarunkowaniach eksploracji pominięto wyniki odnoszące się do cech osobowości w grupie chłopców. Jest tylko informacja o różnicach międzypłciowych w relacjach rodzinnych. Jak zatem cechy osobowości wpływają na poziom poszukiwania tożsamościowego u chłopców? Jak to się ma do wyników dziewcząt?
- Zabrakło w opisie wyników pewnych uogólnień, które pozwoliłyby szerzej spojrzeć na uzyskane rezultaty, albowiem literalne zapamiętywanie wszystkich zależności przy tak dużej liczbie danych jest po prostu niemożliwe.

Niezależnie od tych uwag uważam, że uzyskane wyniki wnoszą istotny wkład do wiedzy na temat poszukiwań tożsamościowych w okresie wczesnej adolescencji. **Szkoda tylko, że Autorka, jedynie w przypadku różnic płciowych zastosowała porównanie grupy gimnazjalistów z uczniami z podstawówki.** Bardzo ciekawym uzupełnieniem byłoby porównanie tych dwóch grup na wejściu (o ile nie było dużej dysproporcji w ich wielkości). Grupa gimnazjalistów (starsza wiekowo i znajdująca się już w odmiennej sytuacji społecznej) powinna mieć nieco inne preferencje w poszukiwaniach tożsamościowych niż ich młodszy koleżanki i koledzy. Być może też różni się intensywnością zmian w eksploracji. Co prawda kolejność średnich wyników w domenach wskazana przy okazji badania różnic płciowych (rys.5 i 6) jest dość zbliżona, to jednak poziom intensywności powinien być sprawdzony statystycznie. Warto byłoby to przeanalizować.

Ostatni rozdział pracy został poświęcony interpretacji wyników. Z moich doświadczeń recenzentki wynika, że jest to część sprawiająca Autorom najwięcej trudności. Wymaga ona odwołania się do psychologicznych mechanizmów leżących u podstaw uzyskanych zależności, poszukania pewnych ogólniejszych prawidłowości ustalonych w badaniu, a także zazwyczaj przywołania nieco szerszego kontekstu analizy danych niż ten, wynikający wprost z tematyki badań. Interpretacja dokonana przez Doktorantkę w części spełnia te oczekiwania, ale w niektórych punktach jest dość powierzchowna. Mam tu na myśli szczególnie fragment poświęcony intensywności zmian eksploracji w poszczególnych domenach i różnicom płciowym. Owszem, Doktorantka odniosła się do wszystkich ważniejszych wyników porównując je z danymi z literatury (choć niektóre dane były nawet sprzed 50 lat). A przecież nie można pominąć faktu, że duży wpływ na kształtowanie się tożsamości mają aktualne warunki życia, w tym np. oczekiwania społeczne, swobody i możliwości jakimi dysponuje współczesna młodzież. Część informacji uzyskanych w badaniu została przeoczona lub pominięta, a mogła być wykorzystana do bardziej pogłębionej analizy. Na przykład, wynik w sferze światopoglądowej, który wskazuje na istotny wzrost intensywności poszukiwań wraz z wiekiem może zaskakiwać (szczególnie w grupie 11, 12-latków). Jednak, jak pokazują inne dane (tab.6) domena ta charakteryzuje się relatywnie jednym z najniższych poziomów eksploracji (poziom wyjściowy), co już jest bardziej zgodne z wiedzą o wczesnej adolescencji (wszak światopogląd w tym wieku nie jest jeszcze ważnym problemem). Tu byłoby miejsce na rozważania o charakterze rozwojowym, na pokazanie pewnego mechanizmu. Podobnie wyjaśnienia dotyczące braku zmian w eksploracji w domenie Rodzina pochodzenia są dość techniczne, a mniej nawiązują do realiów związanych z relacjami w rodzinie. Odwołanie się do

tezy, że okres dorastania nie musi przebiegać burzliwie, zasygnalizowanej w jednym krótkim zdaniu nie pokazuje mechanizmów psychologicznych, które powinny stanowić istotę interpretacji. Takich przykładów można podać więcej, np. brak interpretacji dotyczącej różnic płciowych, a jedynie porównanie do innych badań.

Biorąc pod uwagę wartość podjętej tematyki badań, która niewątpliwie przyczynia się do wzbogacenia wiedzy na temat kształtowania się tożsamości w okresie wczesnej adolescencji (w aspekcie treściowym i procesualnym), oczytanie Doktorantki w temacie, właściwe przygotowanie autorskiego programu badawczego, autorski udział w przygotowanych narzędziach oraz poprawnie przeprowadzone badanie i przeanalizowanie uzyskanych wyników, w ostatecznej konkluzji uznaję, że recenzowana praca **„Poszukiwanie tożsamościowe we wczesnej adolescencji – dynamika i uwarunkowania”** spełnia wymogi Ustawy o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie magister Marii Kłym-Guby do jej publicznej obrony.

Wrocław, 15 września 2019

